

Sajand hiljem. Mida Noor-Eesti tegi ja mida ta ei teinud¹*Cornelius Hasselblatt***0.**

Noor-Eesti paistab olevat sügavalt Eesti kultuurilukku juurdunud (või juurutatud?) nähtus. Sellele viitavad mitmed nii kitsamalt kirjandusloolised kui ka üldisemalt kultuuri- või üldajaloolised allikad: Toivo Rauni järgi Noor-Eesti „*played a fundamental role in the foundation of a modern Estonian literature*” (Raun 2001: 92), Endel Nirk arvas, et Noor-Eesti „*played [---] a decisive role in the whole subsequent development of Estonian literature and culture*” (Nirk 1970: 153), soomlane Kai Laitinen kasutab seoses Noor-Eestiga tegusõna *mullistaa*, mis tähendab eesti keeles „murrangut tekitama” või „vapustama” (Laitinen 1995: 240), ning nii mõneski kirjandusõpikus või kirjandusloos on 1905. aasta koos Noor-Eesti tekkimisega veelahkme või vähemalt eri perioodide piiri rollis (Annus jt 2001, Kalda 1997, Muru 2002, vt ka allpool). Avalauses kasutatud parentees koos oma küsimärgiga väljendab käesoleva artikli küsimust, mis hargneb tegelikult kahte alaküsimusse. Esiteks, mida „arvatakse”, „kujutatakse”, „kujutletakse”, mida Noor-Eestit olevat teinud; ja teiseks, kuidas see oli tõelisuses, kirjanduslikus tegelikkuses? Teiste sõnadega: mida o l e v a t Noor-Eesti teinud ning mida t a o n teinud.

Kahtlustan nooreestlasi selles, et nad polnud kirjanduse valdkonnas nii kõikehõlmav nähtus, nagu nad ise seda võib-olla tahaksid, sellepärast tahan käesolevas artiklis Noor-Eesti tähtsust ja saavutusi kirjanduse seisukohalt veel kord vaagida. Selleks valisin suvaliselt neli küsimust, mille abil heita valgust Noor-Eesti positsiooni sündimisele ja kinnistumisele. Tahan uurida Noor-Eesti rolli:

- 1) eesti kirjandusajaloos (kirjanduskirjelduses), s.t eri kirjanduslugudes;
- 2) eesti kollektiivses mälus;
- 3) eesti kirjanduslikus mälus;
- 4) vaadates väljastpoolt Eestit.

Siin tuleb teha üks oluline eelmärkus: Noor-Eesti ei võrdu alati Noor-Eestiga. On olemas vähemalt kaks Noor-Eestit, üks kitsamas, teine laiemas mõttes. Selles viimases, laiemas mõttes võiksime Noor-Eesti alla paigutada ju vähemalt kõik need kirjanikud, kes on Noor-Eesti albumites ja ajakirjas midagi publitseerinud, ja ka need, kes olid puhtformaalselt selle rühmitusega seotud, nagu näiteks laekur härra Kitzberg. Lai definitsioon viiks ehk tõesti selleni, et Noor-Eesti vastutab kõige eest, mis kõne all oleval ajastul Eesti kultuurimaastikul on toimunud. Siis on A. H. Tammsaare nooreestlane ja siis on ka Marie Under nooreestlane. Tammsaare puhul teame

---

¹ Tänan anonüümse eelretsenseerija asjalike märkuste eest. – C. H.

aga üsna täpselt, et tema seos Noor-Eestiga oli pigem lõtv (Puhvel 1966: 205, 211). Huvitavam on sellepärast kitsam ring, n-ö ideoloogiline tuum, mille moodustaks kas või ainult viis inimest: Johannes Aavik, Bernhard Linde, Villem Ridala, Gustav Suits ja Friedebert Tuglas. Kui kasutan edaspidi terminit *Noor-Eesti*, pean eelkõige silmas seda viimast tähendust.

Ja teine eelmärkus: põhiküsimus on, kas 1905. aastast ja sellega sündinud kirjanduslikus rühmituses või liikumises nähakse teravat tsesuuri kahe eesti kirjanduse või koguni kultuuri arengu- faasi vahel või mitte. Kui Lehte Tavel (1990: 39) kirjutab, et „ärkamisajast peale umbes 1905. aastani arenes eesti kirjandus kiires tempos”, siis järeldeb sellest, et 1905. aasta tähendus ei saanudki olla nii suur, sest keegi ei kahtle, et tempo oli ka pärast seda aastat väga kiire. Kui tempo on enne ja pärast üht teatud punkti või aastat väga kiire, pole võimalik seda punkti eriliselt veelahtmeks määratleda. Järelikult Tavel jätkabki: „Nii ei ole õige väita, et alles „Noor-Eesti” on meie kirjandusele akna Euroopasse avanud: meie kirjandus on ikka Euroopa kontekstis olnud juba esimestest sammudest peale,” (Tavel 1990: 39).² Ka Jüri Hain näeb tsesuuri, kui üldse, juba pisut varem, kui ta leiab, et Noor-Eesti „embrüonaalne aste läbiti juba aastail 1901–1903 ilmunud „Kiirtes”” (Hain 2005: 573). Võib niisiis õigustatult küsida, kuidas on lood „tegelikult”, ühtasi teades, et tegelikkus ise on ainult konstruktsioon. Selle konstruktsiooni koostisosi võib aga käsitleda eraldi – alustagem kirjanduslugudest.

1. Noor-Eesti eesti kirjanduslookirjutuses

Kirjanduskriitika üldisemas mõttes on Noor-Eestit saatnud algusest peale, kuid kaanonisse jõudmise vaatevinklist on siin huvitavad ainult üldkirjeldused, s.t kirjandusajaloolised monograafiad või ülevaateartiklid, milles püütakse paika panna peavoolud ning üldised arengud. Kirjandusõpikuid (koolide või ülikoolide jaoks) võetakse siin arvesse ainult valikuliselt – osaliselt sellepärast, et nad teatud mõttes ainult jäljendavad akadeemilisemates kirjanduslugudes kirjutatud, peamiselt aga selle tõttu, et nende täielik ja kattev analüüsimine ei mahu enam käesoleva artikli raami ning vajab omaette uurimust.

Esimese kirjanduslooliselt relevantse tekstina tuleb mainida ühe nooreestlase enda ülevaate- artiklit – Gustav Suitsu tuntud, ühe saksakeelse koguteose jaoks kirjutatud esseed „Die estnische Literatur” aastast 1908. Selles kompaktses, kakskümmend lehekülge hõlmavas artiklis paistab silma, et Suits mainib Kristian Jaak Petersoni kui „nooreestlast *par excellence*” (Suits 1908: 342) veel enne, kui rühmitusest endast artiklis juttu tehakse. Alles artikli lõpus mainitakse napilt kahekümnel real, et selline liikumine on olemas ning selle kõige lootustandvam esindaja olevat keegi Fr. Mihkelson (Suits 1908: 351). Muidu aga paigutab Suits ülemineku kolmandalt („Eesti kirjanduse tekkimine 19ndal sajandil”) neljandale („Kõige uuem aeg”) faasile, 19/20. sajandi vahetusse,

---

² Sedasama väidab tegelikult ka Toomas Karjahärm (1994). Kui vaadelda Eesti raamatutoodangut ajavahemikul 1901–1917, pole pärast 1905. aastat näha mingit erilist tõusu (vt Annus 1993: 1204–1220 või Antik 1936: 28–29).

s.t umbes Tõnissoni Postimehe ülevõtmise aastasse 1896 (küll täpset aastat mainimata) ja Vilde suurte romaanide aega. Vähese ajalise distantsi tõttu on aga täiesti loogiline, et 1905. aasta ei moodusta omaette tsesuuri.

Esimene monograafiline üldkäsitlus pärast 1905. aastat oli Villem Ridala kolmeköiteline kirjanduslugu (1924–1929), kuid see lõpeb August Kitzbergiga ning seega tegelikult enne Noor-Eesti ajastut. Esimese üldkäsitluse, kus Noor-Eesti on esindatud kui rühmitus või isegi juba ajastu, moodustavad Karl Mihkla kooliraamatud, mis ilmusid alates 1931. aastast. Tema üheköitelises, 200-leheküljelises ülevaates (kolmas trükk 1939) võtab Noor-Eesti enda alla peaaegu neljandiku või vähemalt tubli viiendiku (lk 128–170, s.o 43 lk 189st = 22,8%). Mihkla käsitluses aga kuulub Noor-Eesti juurde ka kogu Tammsaare looming.

Järgmine üldkäsitlus on jälle nooreestlase oma, Friedebert Tuglase 1934. aastal ilmunud „Lühike eesti kirjanduslugu”, mis on olnud küllaltki mõjukas, kui silmas pidada Tuglase hilisemat autoriteetsust ning seika, et sellest on ilmunud teine trükk (1936) ja soomekeelne väljaanne (1939). Tuglas on Noor-Eesti tähenduse suhtes üsna tagasihoidlik. Ta rõhutab küll nooreestlaste panust eesti kultuuri „euroopastumisel”, aga rühmitus ise ei jäta kõiki teisi varju. Sisukorraski kannab see peatükk pealkirja „Uusromantikute vanem rühm”, mis moodustab kümnest peatükist kaheksanda ning pole ulatuse poolest pikem kui teised. Samas peatükis mõõnab Tuglas ka juba, et „tüüpiliste Noor-Eesti ajastu uusromantikute-prosaistide kõrval tuleb mainida kaht viljakat kirjanikku, kellel küll tugevad kalduvused realismi poole, kuid kes olemuselt on ometi romantikud” (Tuglas 1934: 86–87). Järgneb Karl Rumori ja Oskar Lutsu käsitlus. Noor-Eesti ajastu ülevaatest nähtub, et Tuglase arvates ei katnud see rühmitus kõike, vaid et selle kõrval leidis veel teisigi eesti kirjanduses olulisi tegelasi. Kui Tuglasel moodustab 1905. aasta üldse veelahkme, siis mitte eeskätt Noor-Eesti pärast, vaid hoopis Vene revolutsiooni tõttu (Tuglas 1934: 80), mis tema enda saatust silmas pidades ongi arusaadav.

Mihkel Kampmaa kirjandusloos paigutub Noor-Eesti neljandasse ossa. Kolmas osa (1923) käsitles pealkirja „Realistlik vool” all peamiselt Juhan Liivi, August Kitzbergi ja Eduard Vildet ning lõppes Ernst Peterson-Särgava ja nn järelrealismiga, mille alla mahtusid näiteks Jakob Mändmets, Mait Metsanurk ja Oskar Luts. Et Kampmaa käsitleb peamiselt autoreid, on arusaadav, miks köites, mis tegelikult lõpeb 20. sajandi kahekümnendatel aastatel, pole Noor-Eestit kui rühmitust üldse käsitletud. Autor ise seletabki seda sellesama kolmanda osa lõpulauses: „Tänu „Noor-Eesti” liikumisele tungis Eestisse käesoleva aastasaja esimese kümne jooksul impressionistlik uusromantism, mis realismile vastupidiseid kunstideaale taotleb ja mille mõju ka juba nooremate realistide toodangus paiguti võis märgata. See vool mattis realismi enda alla, nõnda et uusromantismi valitsusele eriajajärk kirjandusloos tuleb pühendada.” (Kampmann 1923: 251). Kuigi Kampmaa „kaua kahtles, kas kaasaja kirjanduseluni ulatuvat neljandat jagu üldse välja anda”, nagu on väitnud Aarne Vinkel (1967: 153), oli ta vähemalt oma kolmanda köite lõpus sel arvamusel, et uus ajajärk oli Noor-Eestiga alanud. Nõnda ta alustabki umbes viis aastat pärast kolmanda jao ilmumist neljandat jagu (vt Raudvere 1993: 212). Kampmaa käsitluses on Noor-Eesti veelahkme-roll

isegi suurem kui Tuglasel. 1936. aastal ilmunud viimases osas moodustab Noor-Eesti omaette alapeatüki „Noor-Eesti liikumine ja individualistliku kultuurivoolu algus” (Kampmaa 1936: 18–34) ning omandab ka väljaspool seda peatükki tähtsa rolli. Rühmituse tähendus Kampmaa valdavalt isikukeskses käsitluses siiski kahaneb, rõhk on autoritel, kellest esimesena käsitletakse Ernst Ennot, alles siis tulevad Suits, Tuglas, Ridala ja Tammsaare. Juba ühes varasemas käsitluses oli Kampmaa (vt Kampmann 1913: 354) just nimelt Enno 1903. aastal ilmunud luuletusi hinnates öelnud, et neis on midagi täiesti uut.

Järgmine, olgugi et päris pisikene monograafia on Ernest Howard Harrise oma (1943; 2. trükk 1947). Tema üheteistkümne peatükiga raamatus saab Noor-Eesti, mis on autori silmis „*epoch-making movement*” (Harris 1947: 47), omaette peatüki, mis on oma kümne leheküljega 80-leheküljelises raamatus kõige suurem. Samuti välismaal on ilmunud Henno Jänese monograafia (1950; 2. trükk 1957), mis tõlgiti 1965. aastal saksa keelde. Noor-Eesti ei moodusta siin omaette peatükki, vaid poole viiendast, eelviimasest peatükist „Uue rahvusliku tõusu aeg”, mis hõlmab ajavahemiku 1900–1917; teine pool kannab pealkirja „Noor-Eesti ja uusromantism”. Seega pole Noor-Eesti ka siin päris üksinda. Samas alapeatükis, mis moodustab umbes 15% kogu monograafiast, käsitletakse ka väljaspool Noor-Eestit seisvaid kaasaegseid kirjanikke, nagu Ernst Ennot. Huvitav on pealegi Jänese lausung „draama aga ei leidnud noor-eestlaste poolt sel ajastul üldse viljelemist” (Jänese 1957: 212, Jänese 1965: 118), sest kui Eesti kirjanduses leidub üldse kuulsaid draamatekste, siis on need ju kirjutatud just sel ajavahemikul: Kitzbergi „Tuulte pöörises” (1906) ja „Libahunt” (1911). See tähendab, et ka Jänese ei loe Kitzbergi Noor-Eestisse kuuluvaks. Kolmaski sel perioodil ilmunud kirjanduslugu on trükitud välismaal: Karl Ristikivi (1954) lühiülevaates saab Noor-Eesti küll omaette peatüki, kuid ulatuse poolest on see peatükk väiksem kui Siurust kõnelev, moodustades napilt kuuendiku (19 lk 117st) kogu tekstist. Ristikivi näeb aga ka ühe rühmituse ülehindamises ohtu: „Noor-eestlaste esimene lavaleilmumine ei olnud vahest nii imposantne, nagu see tagantjärele teatavas romantiseeritud kujutluses tundub” (Ristikivi 1954: 53).

Umbes samal ajal, 1950. aastatel ilmusid Eestis Endel Sõgla käe all mitmes trükis esimesed käsitlused – tegelikult kooliõpikud –, mis pidid kirjeldama eesti kirjandust uue ideoloogia seisukohalt. Selle käsitluse relevantne teine osa on jaotud kaheks osaks, millest esimene kannab pealkirja „Eesti kirjandus XIX sajandi lõpukümnendest kuni suure sotsialistliku oktoobrirevolutsioonini” (Sõgel 1958: 3–206). Mingi muu piir kahe perioodi vahel kui aasta 1917 polnud teatavasti lihtsalt mõeldav. Noor-Eesti ei esine siin peaaegu üldse, mainitakse ainult Otto Müntheri Noor-Eesti pihta käivat kriitikat, mis ilmus 1910. aasta albumis „Ääsi tules” (lk 195–196). Pärast ulatuslikku ülevaadet „proletaarsete kirjanike loomingust” (lk 171–196) tuleb lühem alapeatükk „Teisi oktoobrirevolutsiooni-eelse ajajärgu kirjanikke” (lk 197–206), mille hulka mahuvad ka nooreestlased. Gustav Suitsule antakse siin umbes 25 rida, milles autor jõuab mainida nii Suitsu kontrrevolutsioonilist meelsust kui ka tema „stiililise arendamise seisukohalt” suurt tähtsust eesti luule ajaloos (lk 201). Pärast mõnda sõna Ridala kohta ning lehekülge Ennost saab ka Tuglas poolteist lehekülge (lk 202–204) – ja ongi kõik. Kogu rühmitus on siin kokku surutud marginaalseks kõrvalnähtuseks.

Tähtsam on aga järgmine Eesti kirjandusteaduse monument, seitsmeköiteline akadeemiline kirjanduslugu (EKA 1965–1991), mille kolmas köide (1969) käsitleb siin vaadeldavat ajajärku. Ka siin on põhijaotus selline, nagu peabki olema: „XIX lõpust 1917. aastani”. Noor-Eestil on siingi võrdlemisi marginaalne koht, ta figureerib umbes keset köidet, mis on jagatud kaheks osaks. Esimene osa läheb „kuni 1905.–1907. aasta revolutsiooni” ning teine hakkab pihta aastast 1907. Sõna *Noor-Eesti* peatükkide pealkirjades ei esine, see-eest aga rohkesti alapealkirjades, nagu „„Noor-Eesti” rühmituse tekkimine” (EKA 1969: 59), „„Noor-Eesti” revolutsiooniaegsed väljaanded” (lk 60), „„Noor-Eesti” arengutendentsid aastail 1908–1915” (lk 302), „„Noor-Eesti” tegevus ja väljaanded” (lk 308) ning „„Noor-Eesti” tähtsus” (lk 311), – hõlmates niiviisi siiski peaaegu 20 lehekülge. Pealegi on Suits ja Tuglas väga prominentsel kohal, kui lähtuda nimeregistris mainimise sagedusest, kus ainult Vilde saab rohkem ruumi. Paistab, nagu oleks selle köite toimetaja Heino Puhvel sisse sokutanud asjad, mille olemasolust sarja peatoimetaja Endel Sõgel ei tahtnud kuulda.

Vahepeal ilmus eksiilis veel Arvo Mägi väike monograafia „Lühike eesti kirjanduslugu: algusest kuni iseseisvusa lõpuni” (1965), mis on tähtis sellepärast, et ta on ilmunud ka soome (1965a) ja inglise (1968) keeles. Kaheksast peatükist kannab seitsmes pealkirja „Murranguaja uusromantika (u. 1905–20)”, mis tähendab, et 1905. aastale on omistatud teatud veelahkme staatus. Noor-Eesti pole siin aga kõiki varjutav liikumine, sellesama peatüki teine osa käsitleb väga põhjalikult Siurut ning üldse on põhirõhk iseseisvusaajal. Vähem kui kaheksandik, umbes 12% tekstist, on pühendatud Noor-Eestile.

Sama keeleala nagu Mägi kirjanduslugu, katab Endel Nirgi monograafia, mis pärast ingliskeelset esmaväljaannet (1970, uustrükk 1987) ilmus ka eesti (1983) ja soome keeles (1986). Ka siin on ootuspäraselt 1917. aasta kohustuslik piir, kuid kolmandas peatükis „Critical realism and the new currents in Estonian literature” on autor leidnud võimaluse viia sisse alapeatükk, millel on lapidaarne pealkiri „Noor-Eesti” (Nirk 1970: 153), samuti eestikeelses väljaandes (vt Nirk 1983: 103). Autor põhjendab seda üheainsa sissejuhatava lausega, mida on osaliselt juba ülal tsiteeritud: „*The movement known to history as Noor-Eesti (Young Estonia) played such a decisive role in the whole subsequent development of Estonian literature and culture, and is at the same time of such a complex nature that it calls for separate and special discussion*” (Nirk 1970: 153). Eestikeelses variandis kõlab see pisut teistmoodi: „Kirjandus- ja kultuuriloos „Noor-Eesti” nime all tuntud liikumine on kogu järgnevat arengut sügavasti mõjutanud ja seejuures õigegei komplitseeritud nähtus” (Nirk 1983: 103). Nii ingliskeelne teine trükk kui ka eesti ja soome väljaanne kasutavad lehekülgede ülaserval jooksvaid pealkirju, nii et sõnaühend *Noor-Eesti* torkab seitsmel leheküljel lausa silma.

Täiuslikkuse mõttes peab mainima ka estofiil Erik Thomsoni saksakeelset raamatut „Estnische Literatur: Ihre europäische Verflechtung in Geschichte und Gegenwart” (1973). See on aga nii ebaühtlane ja eklektiline, et selle käsitlemine kirjanduslugude hulgas on küsitav. See sisaldab osaliselt eesti keelest tõlgitud artikleid ning käsitleb kogu eesti kirjandust kuni Teise maailmasõjani vaevalt kuueteistkümmel leheküljel. Neist saab Noor-Eesti, küll omaette alapealkirjata, poolteist lehekülge

(Thomson 1973: 11–12). Friedrich Scholzi põhjalik ja heal teaduslikul tasemel kirjutatud monograafia „Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung” (1990) kolmest balti kirjandusest langeb siinsest käsitlusest enam-vähem välja, sest selle pearõhk on nende kirjanduste sündimisel ning 20. sajandi algust vaadeldakse ainult lühikeses „Väljavaates” raamatu lõpus (Scholz 1990: 308–318). Siin on Noor-Eestit koos Suitsu, Tuglase ja mõne teisega mainitud ainult mõne lausega. Sama eklektiline nagu Thomson on ka üks teine saksakeelne kirjandusülevaade, mis on samuti asjaarmastaja oma: Armin Hetzeri ülevaade eesti kirjandusest, mis põhineb ainult „Eestis või eestlaste tehtud eeltöödel” (Hetzer 2006: VI) ning on võrdlemisi ebaühtlane. Noor-Eesti saab siin väikse, umbes neljaleheküljelise alapeatüki (samas, 92–96).

Viimase teose mainimisega olemegi käesolevas sajandis, mil on ilmunud kaks paksu monograafiat ja mõned uued kooliõpikud. Kõigepealt tuli uue sajandi algul niinimetatud tartlaste kirjanduslugu (Annus jt 2001), mis on käesoleva teema puhul täispööre ning vastulöök nõukogude ajale: kui tol ajal ei võidud käsitleda Noor-Eestit omaette nähtusena, on siin ainult kaks põhitse-suuri ning 1905. aasta moodustab neist ühe; teine on 1944. aasta. See teine on enam-vähem täpselt raamatu keskel (lk 343, tekstiosa lõpeb lk 679). Esimene tsesuur on umbes pärast esimest veerandit (lk 159) ning hõlmab järelikult kogu raamatu teise veerandi, mille pealkiri ongi „„Noor-Eestist” aastani 1944”. Seesama pealkiri – nõnda tahab seda raamatu kujundus – jookseb läbi kogu raamatu teise osa (lk 158–340) ülaserval osapealkirjana kaasa. Sellega moodustab ta kergendava hüüatuse, millega moodne eesti kirjandusteadus tahab end lahti rebida nõukogude kirjandusteaduse ikkest. Trükkides 91 korda lehekülje ülaservale sõna *Noor-Eesti*, tahab ta põlu alla sattunud rühmitust rehabiliteerida.

Teine hea näide, kus rühmituse tähtsust rõhutatakse, on Karl Muru gümnaasiumiõpik, mis paneb juba pealkirjas suuna paika: „Noor-Eestist arbutajeni” (2002). Siin käsitletakse eesti luulet ajavahemikul 1905–1940 ning autor valis aastate märkimiseks vastavad rühmitused. Sisuliselt hõlmab Noor-Eesti, täpsemalt Gustav Suitsu ja Villem Ridala luule, siiski raamatust ainult veerandi, mis pole eriti palju, kui arvestada sellega, et käsitluse all on ju samuti ainult 35 aastat. Võib-olla ainus silmapaistev seik on see, et tegemist on ainult kahe isikuga, kusjuures teised ja hilisemad rühmitused on suuremad. Huvitavam on vahest aga see, et vastav proosaõpik „Tuglasest Ristikivini” (Kalda 1997), mis käsitleb peaaegu täpselt sama ajavahemikku (1906–1940), rakedab oma pealkirjas kahte autorinime ilma rühmituseta. Väga selge seisukoha võtab ka üks teine õpik, mis oma pealkirja kohaselt peaks käsitlema „eelmise sajandi eesti kirjandust” (Riismaa jt 2002), kuid mis alustab tegelikult eelmise sajandi viiendal aastal, nimelt Noor-Eestiga. Edaspidi on pilt aga küllaltki tasakaalus, sest rühmitus (tegelikult ainult Suits, Tuglas ja Ridala) saab 30 lehekülge, mis moodustab kogu raamatust umbes üheksandiku.

Jääb üle käesolevate ridade autori enda kirjanduslugu (Hasselblatt 2006). Siin on lood jälle pisut teistmoodi. Noor-Eesti esineb kindlasti, aga ainult tagasihoidliku alapealkirjaga ning mitte põhijaotusena. Üks tark ja täpne lugeja on sisukorda lugedes isegi tähele pannud, et nimepidi esinevad seal küll Anne Vabarna, Reiner Brockmann, Käsü Hans, O. W. Masing, J. V. Jannsen,

K. J. Peterson, C. R. Faehlmann, F. R. Kreutzwald, Lydia Koidula, C. R. Jakobson, Jakob Hurt, Lilli Suburg, Anna Haava, K. E. Sööt, Juhan Kunder, Elisabeth Aspe, Maximilian Pödder, Eduard Vilde, August Kitzberg, Oskar Luts, Jaan Oks, Marie Under, Henrik Visnapuu, A. H. Tammsaare, Bernard Kangro, Karl Ristikivi, Valev Uibopuu, Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski, Viivi Luik, Jaan Kross ja Sven Kivisildnik, kuid Tuglast ja Suitsu otsitakse asjata. Ühest küljest on see juhus, sest ka mõned teised tähtsad nimed (näiteks Juhan Liiv või Mati Unt) peituvad mul eri pealkirjade taga. Nimeregistri põhjal võib igaüks veenduda, et Suitsu ja Tuglase mainimisega pole ma kitsi olnud: nad on seal isegi esikohal, neil on rohkem viiteid kui kellelgi teisel, ainult Tammsaaret, Koidulat ja Kreutzwaldi on niisama palju. Teisest küljest aga olid mul küllap juba selle monograafia kirjutamisel mõned kõhklused Noor-Eesti ainuvalitseja rollis, mis viisid mind siin väljendatud mõteteni. Ka kvantitatiivselt on Noor-Eesti oma umbes 30 leheküljega peaaegu 800-leheküljelises raamatus tagasihoidlikult esindatud.

2. Noor-Eesti Eesti kollektiivses mälus

Kui kirjanduskirjelduses, s.t kirjanduslugudes, on Noor-Eesti koht kõikuv – kusjuures kõikuvus sõltub ainult osaliselt ideoloogilistest lähtekohtadest –, tuleb vaadata, milline on rühmituse positsioon kollektiivses mälus. Selle „kirjanduslik” osa baseerub teatud määral muidugi eelmainitud kirjanduslugudel ja kooliõpikutel, kuid arvatavasti mängivad rolli veel teisedki tegurid: individuaalne lugemiskogemus, isiklik maitse, kooli- ja teadusväline pärimus vms.

Kollektiivse mälu kirjanduslikku osa võib käsitleda kahel tasandil: puhtkirjanduslikul tasandil, s.t vaadates, missuguseid tekste tuntakse (vt 3. punkt), ning metatasandil: mis on astunud kirjandusest välja n-õ tavaellu. Selle teise tasandi uurimiseks peab niisiis vaatama kirjandusest väljapoole: kuidas on Noor-Eesti esindatud näiteks Eesti rahatähtedel, postmarkidel või tänavanimedes.

Eestis on käibel (või olnud käibel) kaheksa rahatähte, millest pool ja tegelikult ka kõige sagedamini kasutatav osa – see on iseenesest huvitav nähtus – on pühendatud eesti kirjandusele (k.a rahvaluule). Kui, nagu eespool osutatud, Tammsaaret (25-kroonine) nooreestlaste hulka mitte arvata, pole Noor-Eesti Eesti rahal üldse esindatud. Selle asemel leiame ainult ärkamisaja tegelased: Jakob Hurda (10-kroonisel), Lydia Koidula (100-kroonisel) ja C. R. Jakobsoni (500-kroonisel).

Eesti tänavad või muud geograafilised objektid saavad oma nime vahetevahel ka kirjandusloost. Kõige sagedamini on kasutatud Lydia Koidula (või L. Koidula) nime – 12 korda. Järgnevad F. R. Kreutzwald – 10, E. Vilde – 7, A. H. Tammsaare – 6, C. R. Jakobson – 5, A. Kitzberg, J. V. Jannsen, ja J. Kunder – 4, A. Haava, K. A. Hermann, J. Hurt, O. Luts, K. E. Sööt ja J. (*sic!*) Liiv – 3, F. Tuglas – 2 (nagu ka J. Smuul või J. Sütiste). G. Suitsu nimelisi tänavaid Eestis pole, mida võib vist ainult osaliselt seletada nõukogude pärandiga (vt Atlas 2007, Atlas 2000; mõlemas väljaandes on kaasatud ainult 47 Eesti linna tänavanimed).

Eesti postmarkidel on viimase viieteistkümneme aasta jooksul kasutatud mõnede kultuurinimete portreid, nende hulgas kirjanikest: Koidula (1993), Marie Under (1996), Juhan Jaik

(1998; kuigi mitte tema portreed, vaid lasteraamatu kaant), Faehlmann (1998), Lennart Meri (1999; kui teda liigitada kirjanikuks, mitte riigipeaks, mis oli arvatavasti tegelik põhjus, eriti tema 70. sünnipäev), August Mäik (2000), Tammsaare (2003), Kreutzwald (2003) ja Betti Alver (2006) (vt Eesti Post 2007).

Kollektiivset mälu iseloomustab hästi ka küsitlus „20. sajandi sada suurkuju”, mis viidi läbi 1999. aastal. Seal nimetati 18 isikut, kellel on seos kirjandusega, ent prominentseimatest nooreestlastest puudub siin Gustav Suits. Kuid ka Johannes Aaviku paigutamine kirjanduse lahtrisse pole päris õige. Mainitud 18 isikust jõudsid „Eesti kirjanike leksikoni” kaanele ainult 15 (vt EKL 2000). Jakob Hurt, Lennart Meri ning Juhan Peegel sõeluti välja, nende teeneid nähti ilmselt mujal. Sama kehtib tegelikult ka Aaviku kohta, sest ta on üks „20. sajandi sajast suurkujust” ainult keeleuenduse, mitte oma ilukirjandusliku toodangu tõttu. Tegelikult on niisiis Tuglas n-ö päris nooreestlastest ainus, kes jõudis kirjanikuna Eesti saja suurkuju hulka.

Paistab, et Noor-Eesti polegi nii kõikehõlmav liikumine, et tema jäljed oleksid näha ka väljaspool kirjandust. Muidugi mäletatakse üldiselt Noor-Eesti esimese albumi eessõnast Gustav Suitsu lõõklauset: „Olgem eestlased, aga saagem ka europlasteks!” (Noor-Eesti toim 1905: 17) – kuid see on ka kõik. Rohkem tähelepanu pööratakse ikka ärkamisajale, nagu tõestab ka Epp Annus (2000: 10), kui ta mainib artiklis, milles uurib kirjanduskaanoni ja identiteedi seost, talle esimeste eesti kultuuriga seonduvate tekstidena „Tasujat”, „Kalevipoega” ning „Tõde ja õigust”. Kolmeks eesti kirjanduse tuumtekstiks pakutakse siin niisiis valimik, mis on Noor-Eestist täiesti sõltumatu.

3. Noor-Eesti Eesti kirjanduslikus mälus

Küsimusele, missugused tekstid on meie ajani üldtuntud ja elavad edasi meie teadvuses, s.t mida edaspidi loetakse ja mäletatakse, on üliraske vastata. Kuigi on tehtud mõned raamatu-nõudlus- ja lugejaurimused (nt Lauristin, Vihalemm 1985, 1986), ei tunne me siiski eesti lugeja isiklikku lemmikraamatukogu piisavalt täpselt. Teame ainult, et Tammsaaret ja Lutsu tuntakse (armastatakse, loetakse) põhjalikult, sest need nimed langevad oma ligi saajaprotsendilise tuntuse poolest alati küsitlustest välja (Lauristin, Vihalemm 1985: 254). Üldiselt tuleb küsitlustesse siiski suhtuda skeptiliselt, sest nende põhjal oleksid ka Tõnu Kaurson, Ainar Mäeltsemees ja Jüri Saarman märkimisväärsed kirjanikud: need olematud isikud lisati ühes küsitluses kirjanike tuntuse kohta „vastuste tõepärasuse kontrolliks” (Kalmus jt 2004: 108) ning fakt, et 16% küsitlenuist tahab olla kuulnud Tõnu Kaursonist ning 9% olevat teda isegi lugenud, kõigutab küllaltki suurel määral kogu küsitluse väljendusjõudu. Kui tõsiselt võib siis võtta neid 40%, kes olevat lugenud kirjanik XY-d? Täpsemat, usaldatavat teavet on ilmselt raske saada, mistõttu alljärgnevad andmed põhinevad isiklikul kogemusel ning on umbkaudsed.

Et vaadata, missugused eesti kirjanduse tekstid on praegu kõige tuntumad, jagan eesti kirjanduse tavapärase kolme asemel neljaks põhiliigiks, sest proosa valdkonnas on romaani ja lühiproosa erinevus küllaltki suur. Niisiis saan neli tekstitüüpi, mille kaudu tuntakse ja tutvustatakse

kirjandust: romaan, novell (või üldisemalt lühiproosa), luule ja näidend. Et Noor-Eesti korralikult konteksti paigutada ning näidata selle tähendust kogu, s.t ka tänapäeva eesti kultuuris, tuleb alljärgnevas kaasata ka need teosed või isikud, kes on sündinud või tulnud pärast Noor-Eestit. Sest alles siis võib näha, kui tugevad olid nooreestlaste tekstid tegelikult. Kas nende tähendus piirnes ühe, kaasaegse põlvkonnaga või püsisid nad olulisel kohal ja suutsid kaasa rääkida ka mitme põlvkonna järel.

Romaani puhul on lugu kindlasti nii, nagu eespool mainitud – esikohal on A. H. Tammsaare ja Oskar Luts. Järgmised on arvatavasti Eduard Vilde, Jaan Kross, Mats Traat, Raimond Kaugver, Mait Metsanurk, Mati Unt, Viivi Luik, Andrus Kivirähk, Lilli Promet, Albert Uustulnd... Ükskõik, kui pikaks me nimekirja ka venitame – Noor-Eestil pole siin kohta. Nende tegevus piirdus romaani sissevedamise, s.t tõlkimisega (vt Veidemann 2005: 870), selle tootmine polnud nende programmis ette nähtud.

Ka luule puhul tulevad esimestena meelde ilmselt järgmised, Noor-Eestist sõltumatud nimed: Lydia Koidula, F. R. Kreutzwald oma „Kalevipojaga”, Anna Haava, Marie Under, ja siis kindlasti Ernst Enno, kelle luuletused olid nooreestlaste silmis „liiga modernid ja arusaamatud” (Linde 2005: 23), Juhan Liiv, hiljem Betti Alver, Heiti Talvik, Paul-Eerik Rummo, Viivi Luik, Juhan Viiding, Doris Kareva, Karl Ristikivi, Jaan Kaplinski... Muidugi tuleb varem või hiljem meelde ka Suits, kuid sõandan väita, et mitte esimesena ning mitte kõige silmapaistvamana. Eesti luuleaja-lugu on teiste pärast.

Draamakirjanduse puhul on pilt veel selgem. Eesti lava tuleb – nagu ülal tsiteeritud Henno Jäneski arvas – vist toime Noor-Eestita. Kui tahame mainida mõnda igihaljast teksti või autorit, nagu seda on Shakespeare ingliskeelses, Tšehhov venekeelses, Molière prantsuskeelses või Goethe saksakeelses maailmas, on Eesti puhul seda kõige ilmsemalt August Kitzberg oma kahe näidendiga aastaist 1906 ja 1911/1912. Tema „Libahundi” puhul kehtib sama, mis Lutsu „Kevade” puhul romaani valdkonnas. Kui „Kevadet” unustati käsitleda tartlaste kirjandusloos (romaanide mainiti ainult kaks korda, mõödaminnes ja sulgudes; vt Annus jt 2001: 162, 193), siis „Libahunt” unustati ära ühes kooliõpikus, mis pidi käsitlema kogu 20. sajandi eesti kirjandust. Kitzbergi näidendit mainiti õpikus ainult tragöödia näitena, pikema käsitleseta (vt Riismaa jt 2003: 113). Siinses seoses on selline mitte-mainimine kõige kindlam kanoniseerimise märk. Pärast Kitzbergi tuleksid eesti lavakaanoni arvatavasti kas või Hugo Raudsepp, Eduard Vilde, uuemal ajal Paul-Eerik Rummo, Jaan Tätte, Madis Kõiv jne. Nooreestlasi nende hulgas ei ole.

Jääb veel lühiproosa, jutustus või novell. Siin võib tõesti nii olla, et Tuglas on esimene nimi, mis meelde tuleb. Tema novellid on kahtlemata siiaaani põnevad, hästi loetavad ning arvatavasti midagi erilist. Kuigi eesti lühiproosa traditsioon on suur ja pikk ning kuigi vahepeal on tulnud uued nimed, näiteks Peet Vallak, Arvo Valton või Mati Unt, püsib Tuglas nähtaval kui erakordne novellimeister.

Kokkuvõttes tähendab see, et kui eesti kirjanduse nägu kirjeldada mainitud nelja põhiliigi abil, siis on selgelt Noor-Eestiga seostatav neist ainult üks. Ülejäänud liigid, kui vaatleme püsima jäänud tekste, said kõik hakkama Noor-Eestita. Teiste sõnadega: tekstide toodang polnudki nooreestlaste kõige tugevam külge.

4. Noor-Eesti väljastpoolt Eestit vaadates

Kui nooreestlaste tugevus polnud tekstide toodangus, oli see vahest tekstide käsitlemises ning levitamises? Kahtlemata on nooreestlastel tähtis roll Juhan Liivi ja Kristian Jaak Petersoni luule avastamisel ning tutvustamisel. Kas see tutvustamine läks ka üle keelepiiride, välismaale? Osaliselt võib – eriti praegusel Ameerika ees lõpmatamise ajastul – pidada seika, et 1920. aastatel ilmusid mõned Tuglase novellid ühes Ameerika aastaraamatus („The Best continental short stories”, Boston), kultuuriekspordi saavutuseks, sest see oli tõenäoliselt esimene Ameerikas kirjastatud eesti kirjanduse pala üleüldse. Siin aga tuleb meele pidada kaht asjaolu. Esiteks on Ameerikas avaldamine pigem erand kui reegel, või parimal juhul reeglit kinnitav erand: Ameerika on eesti kirjanduse välisretseptiooni seisukohast teisejärguline. Tähtsamal kohal on Euroopa, seesama Euroopa, mille nooreestlased tahtsid sisse vedada. Teiseks asjaoluks on fakt, et välisretseptioon on ainult väga vähesel määral retsepteeritava enda, s.t retsepteeritava kirjanduse esindajate suunata. Põhikoormus on siin vastuvõtval, retsepteerival kultuuril. Arvestades neid asjaolusid, võib küsida, kuidas on Noor-Eesti välismaal esindatud, kuidas ta figureerib eesti kirjanduse välisretseptioonis?

Üks eesti kirjanduse välisretseptiooni tuumtekste on ilmselt jätkuvalt „Kalevipoeg”, mille retseptioon algas kohe pärast selle ilmumist (1857–1861). Teatavasti oli välismaa vastuvõtt algul isegi soodsam kui kodumaal. Tänapäevani on „Kalevipoeg” täistekstina või vähemalt osalisena olemas umbes kahekümnes keeles, kusjuures tuleb rõhutada, et ka kõige värskemad tõlked lähtuvad muidugi Kreutzwaldi algupärandist. Nooreestlaste omaaegne kriitika on täielikult unustatud. Peale jäi Tammsaare, kes oli oma 1916. aastal avaldatud artiklis „„Kalevipoja” parandamise ümber” igasuguste eepose parandamise katsete vastu (vt Tammsaare 1988).

Teine suur nimi ongi Tammsaare, kelle romaanid on tõlgitud mitmesse keelde ning kelle loomingu on uuritud ka väljaspool Eestit (vt Treier 2001). Teatavasti oli Tammsaare koguni Nobeli preemia kandidaat. Ka Eesti teine Nobeli kirjanduspreemia kandidaat, Marie Under, on ainult kaudselt Noor-Eestiga seostatav. Kolmas ja neljas kandidaat – samuti rohkesti tõlgitud Jaan Kross ja Jaan Kaplinski – on juba hoopis hilisemast ajast. Kindlasti pole Nobeli preemia kandidaadiks saamine ainuõige kriteerium ühe kirjaniku toodangu hindamisel, kuid välisretseptiooni seisukohalt on sel küllaltki suur tähendus. Nooreestlastest sai välismaal teatud tunnustuse osaliseks ainult Tuglas, kes valiti koos Underiga 1937. aastal Londonis PEN-klubi auliikmeks.

Ma ei taha otseselt väita, et ülejäänud Euroopa otsis Eestist just nimelt eksootilisust ning ei hakanud nooreestlaste loomingu vastu huvi tundma lihtsalt põhjusel, et nooreestlased ise tahtsid oma näilisest eksootilisusest välja tulla ning vastupidi, suunduda Euroopasse. Aga kindlasti on õige väita, et välismaalasi huvitavad eesti kirjanduses muud asjad, tekstid või nähtused kui eestlasi endid. See on alati nii olnud ning ongi loogiline. Kõige parem näide on palju tsiteeritud ja palju arutuse all olnud Aaviku „Ruth” (vt J. Randvere 1909). Mind hämmastab siimaani, miks seda kummalist ning minu meelest ühegi ilukirjandusliku omaduseta teksti – mis pole muud kui

tõlge Aaviku prantsuskeelsest päevikust³ – üldse käsitletakse eesti ilukirjanduse rubriigis. Kuigi on arusaadav, et „Ruth” oli omal ajal huvitav nähtus, pole selle paigutamine eesti ilukirjanduse ajalukku õigustatud. Sinna sattus see tekst ainult tänu oma ilumiskohale „Noor-Eesti” III albumis ning autori positsioonile toleaeagses eesti kultuuris. See on tuttav mehhanism, mis aga välisretseptiooni mänguväljal ei tööta, sinna pole Aaviku „Ruthil” sellepärast üldse asja. Teos illustreerib ainult veel kord, et nooreestlaste tekstitoodang polnud võib-olla nende kõige tugevam külg. Kõik, mida tänapäeval väljaspool Eestit eesti kirjandusest tuntakse, on Noor-Eestist enam-vähem sõltumatu.

5. Lõpetuseks

Kuigi on ilmselge, et Noor-Eestil on vaieldamatuid teeneid Eesti kultuuri arendamisel, (silmapiiri avardamisel kõige üldisemas mõttes, kriitika arendamisel, K. J. Petersoni ülesleidmisel, Juhan Liivi toetamisel, kui nimetada mõnda), pole Noor-Eesti siiski kõike muud varjutav ilming, nagu võib arvata mõne siinse artikli algul esitatud tsitaadi põhjal ning mida rühmituse sage mainimine, pidev esiletoomine ajakirjanduses ja kirjanduskriitikas⁴ veelgi toetab. Tekstide, n-ö jäävate tekstide loomisel oli Noor-Eesti roll eesti kultuurimaastikul vägagi tagasihoidlik. Me loeme praegu – ikka ja jälle, iga põlvkond uuesti – „Tõde ja õigust” ja „Kalevipoega” ja Underi sonette. Me laulame Koidula laule, me tsiteerime Kristian Jaagu luulet ning lavastame Kitzbergi näidendeid. Ja me teeme seda kõike, mõtlemata sealjuures Noor-Eestile (vt ka Hasselblatt 2005).

Kirjandus

Annus, E[ndel] (toim) 1993. Eestikeelne raamat 1901–1917. II. R–Y. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Raamatukogu.

Annus, Epp 2000: Kirjanduskaanon ja rahvuslik identiteet. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 10–17.

Annus, Epp, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, Ele Süvalep, Mart Velsker 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

Antik, Richard 1936. Eesti Raamat 1535–1935. Arengulooline ülevaade, arvulised kokkuvõtted, reprodutisioonid. / Das estnische Buch 1535–1935. Entwicklungsgeschichtlicher Überblick, zahlenmäßige Nachweise, Abbildungen. Tartu: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.

Atlas 2000 = Regio Eesti teede atlas 2000/2001. 1 : 150 000. Tallinn: Regio.

Atlas 2007 = Atlas Eesti teed 2007/2008. 1 : 150 000. Tallinn: E. O. Map.

Eesti Post 2007 – www.post.ee (22.09.2008).

---

3 Vt Antoine Chalvini artiklit käesolevas kogumikus. – Toim.

4 Vähemalt on siinkirjutajal tekkinud selline mulje, mis on võib-olla pisut väänatud, sest viimaste aastate jooksul on Noor-Eestist nii palju juttu olnud ainult tänu rühmituse juubelile. Kaldun siiski arvama, et tegemist on rohke-maga, kuigi ma pole läbi viinud vastavat uurimust, et seda ka kvantitatiivselt tõestada. Tegelikult on tekkinud mulje ise piisav fakt, mis õigustab käesoleva artikli kirjutamist (!).

- EKA 1965–1991** = Eesti kirjanduse ajalugu. Viies köites. Peatoim E. Sõgel. Tallinn: Eesti Raamat.
- EKA 1969** = Eesti kirjanduse ajalugu III. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Toim H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat.
- EKL 2000** = Eesti kirjanike leksikon. Toim H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hain, Jüri** 2005. Noor-Eesti aastapäevaks. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 571–574.
- Harris, E. Howard** 1947. Literature in Estonia. London: Boreas.
- Hasselblatt, Cornelius** 2005. Kaugelt vaadates. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 579–580.
- Hasselblatt, Cornelius** 2006. Geschichte der estnischen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Hetzer, Armin** 2006 [2007]. Estnische Literatur. Eine historische Übersicht. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- J. Randvere [Johannes Aavik]** 1909. Ruth. – Noor-Eesti III. [Tartu]: Noor-Eesti, lk 18–74.
- Jänes, Henno** (koost) 1957. Ülevaade eesti kirjandusest. Stockholm: Rootsi-Eesti Õpperaamatufond.
- Jänes, Henno** 1965. Geschichte der estnischen Literatur. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kalda, Maie** 1997. Tuglasest Ristikivini. Eesti proosa 1906–1940. XI klass. Tallinn: Koolibri.
- Kalmus, Veronika, Marju Lauristin, Pille Pruulmann-Vengerfeldt** (toim) 2004. Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse Mina. Maailm. Meedia tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kampmaa, M[ihkel]** 1936. Eesti kirjandusloo peajooned. Neljas jagu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Kampmann, M. [Mihkel Kampmaa]** 1908. Eesti vanem ilukirjandus. Üleminek vaimuliku kirjanduse valitsusest Eesti algupärasele rahvuslikule ilukirjandusele. Tartu: K. Sööt.
- Kampmann [Kampmaa], Mihkel** 1913. Impressionistlik uusromantismus mujal ja meil. – Eesti Kirjandus, nr 10, lk 353–368; nr 11, lk 397–414; nr 12, lk 444–450.
- Kampmann, M. [Mihkel Kampmaa]** 1923. Eesti kirjandusloo peajooned. III jagu. Tallinn: G. Pihlakas.
- Karjahärm, Toomas** 1994. Eurooplus, eestlus ja „Noor-Eesti”. – Akadeemia, nr 9, lk 1795–1821.
- Laitinen, Kai** 1995. Kirjallisuus vuoteen 1940. – Viro. Historia, kansa, kulttuuri. Toim. S. Zetterberg. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 226–253.
- Lauristin, Marju, Peeter Vihalemm** 1985. Eestlane raamatuostjana. – Looming, nr 2, lk 247–256.
- Lauristin, Marju; Peeter Vihalemm** 1986. Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 385–393; nr 8, lk 459–468.
- Linde, Bernhard** 2005. „Noor-Eesti” kümme aastat. (Loomingu Raamatukogu 1/2). Tallinn: Kultuurileht.
- Mihkla, Karl** 1939. Lühike ülevaade eesti kirjandusest. Progümnaasiumi V klassile, reaalkooli III klassile ja kutsekooli viimsele klassile. Tartu: Noor-Eesti.
- Muru, Karl** 2002. „Noor-Eestist” arbuatani. Eesti luule 1905–1940. Gümnaasiumi õpik. Tallinn: Koolibri.
- Mägi, Arvo** 1965. Lühike eesti kirjanduslugu. Algusest kuni iseseisvusaja lõpuni I–II. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

- Mägi, Arvo** 1965a. Viron kirjallisuuden historia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mägi, Arvo** 1968. Estonian literature. Stockholm: The Baltic Humanitarian Association.
- Nirk, Endel** 1970. Estonian Literature. Historical Survey with Biobibliographical Appendix. Tallinn: Eesti Raamat.
- Nirk, Endel** 1983. Eesti kirjandus. Arengulooline ülevaade. Tallinn: Perioodika.
- Nirk, Endel** 1986. Viron kirjallisuus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Noor-Eesti toim [Gustav Suits]** 1905. Noorte püüded. Üksikud mõtted meie oleviku kohta. – Noor-Eesti I. Tartu: Kirjanduse Sõprade kirjastus, lk 3–19.
- Puhvel, Heino** 1966. A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878–1922). Tallinn: Eesti Raamat.
- Puhvel, Heino** 1985. XIX sajandi eesti kirjanduse periodiseerimise probleeme. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 321–334.
- Raudvere, Koidu** 1993. „Kuid oma esitusmeetodist ei või ma mingil tingimusel loobuda”: Mihkel Kampmaa „Eesti kirjandusloo peajoonete” IV jao sünniloost. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 212–220.
- Raun, Toivo U.** 2001. Estonia and the Estonians. Stanford: Hoover Institution Press.
- Ridala, Villem** 1924–1929. Eesti kirjanduse ajalugu. Koolidele. I–III. Tartu: Noor-Eesti.
- Riismaa, Pille, Astrid Rätsep, Tiina Ōunapuu** 2002. Eelmise sajandi eesti kirjandus. Tallinn: Künnimees.
- Ristikivi, Karl** 1954. Eesti kirjanduse lugu. Vadstena: Törvik.
- Scholz, Friedrich** 1990. Die Literaturen des Baltikums: Ihre Entstehung und Entwicklung. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Suits, Gustav** 1908. Die estnische Literatur. – Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. Hrsg. **A. Bezenberger, A. Brückner.** (Die Kultur der Gegenwart. Teil 1, Abt. 9). Berlin und Leipzig: B. G. Teubner, lk 333–353.
- Sõgel, Endel** (toim) 1958. Eesti kirjanduse ajalugu. 2. [õpik keskkoolile: 10. klassile.] Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tammsaare, Anton Hansen** 1988. „Kalevipoja” parandamise ümber. – A. H. Tammsaare, Kogutud teosed. 16. kd. Publiitsistika. 2. (1914–1925). Koost E. Teder, H. Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 301–306.
- Tavel, Lehte** 1990. Kahest tendentsist eesti rahvuskirjanduse kontseptsiooni arengus. – Kõnelusi rahvuskirjandusest. Konverentsi „Rahvuskirjandise mõiste ja kriteeriumid” materjale, 10. mai 1989. Toim J. Undusk, P. Viies. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, lk 37–43.
- Thomson, Erik** 1973. Estnische Literatur. Ihre europäische Verflechtung in Geschichte und Gegenwart. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk.
- Treier, Elem** (koost) 2001. Tammsaare maailmakirjanikuna. Kolm välismaa Tammsaare-uurijat. Tallinn: Olion.
- Tuglas, Friedebert** 1934. Lühike eesti kirjanduslugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Tuglas, Friedebert** 1939. Viron kirjallisuuden historia. Helsinki: Otava.

Veidemann, Rein 2005. Maailmakirjanduse retseptiooniplahvatus Eestis. Lisandusi Noor-Eesti mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 865–872.

Vinkel, Arne 1967. M. Kampmaa töö eesti kirjanduse historiograafias. Kirjamehe 100. sünni-aastapäeva puhul. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 151–155.

Cornelius Hasselblatt – Groningeni Ülikooli soome-ugri keelte ja kultuuride professor. Saksakeelse eesti kirjandusajaloo „Geschichte der estnischen Literatur. Von den Anfängen bis zur Gegenwart“ (2006) autor.

E-post: c.t.hasselblatt@rug.nl